

УДК 821.161.2

Наталія НАУМЕНКО

*ORCID 0000-0002-7340-8985, доктор філологічних наук, професор
професор кафедри гуманітарних дисциплін
Національного університету харчових технологій
(м. Київ, Україна), lyutik.0101@gmail.com*

Nataliia NAUMENKO

*ORCID 0000-0002-7340-8985, doctor of philology, professor
professor of the department of humanities
at National University of Food Technologies
(Kyiv, Ukraine), lyutik.0101@gmail.com*

ВАРІАЦІЇ ОБРАЗУ ВИНА В УКРАЇНСЬКІЙ РОМАНТИЧНІЙ ПОЕЗІЇ VARIATIONS OF WINE IMAGERY IN UKRAINIAN ROMANTIC POETRY

У статті проаналізовано твори української поезії доби романтизму, до образної структури яких входить концепт «вино». Метою роботи було установити місце даного концепту у формуванні жанрових характеристик окремо взятого віршованого твору. До розгляду взято твори як ліричні (елегії, пісні, філософські поезії), так і ліро-епічні (поєми, балади). Виявлено, що образ вина набуває особливих семантичних рис відповідно до жанру – чинник сюжетотворення, зокрема маркер переломного моменту (у ліро-епіці), алегорія розкоші, символ дружби, перемир'я та єднання (у ліриці).

Ключові слова: українська поезія, романтизм, вино, жанр, образ.

The article represents an analysis of Ukrainian poetry of romantic period (the 19th century) with 'wine' for the significant image. The relevance of this work is conditioned by the fact that 'wine poetry,' as well as image of wine in Ukrainian literature as a whole, has not been the subject of thorough philological research yet. The purpose of this article was to define the place of the above mentioned conceit in formation of the generic characteristics of a separate verse work. The poems to be

studied in this article were both lyrical (an elegy, a song, a philosophical poem) and lyro-epic (a long poem, a ballad etc.), written by Amvrosiy Metlyns'ky, Taras Shevchenko, Yuriy Fed'kovych, Yakiv Schoholiv, Mykhailo Staryts'ky, Pavlo Hrabovs'ky, and Mykola Chernyavs'ky. The imagery of the poems analyzed represented 'wine,' first of all, as an artistic detail within the chronotopos of the tavern ('shynok'), which allowed the writers to show the human loneliness among the crowd (one of the prominent motifs in Romantic literature). Another point was the poet's reproachful attitude to misusing wine (and alcohol in general), turned into a unique rhetorical figure of opposition between drunkenness and sobriety – for instance, in Shevchenko's '*Yakby-to ty, Bohdane pyanyi...*' (If only you could, you drunk Bohdan...). Thirdly, it also was Taras Shevchenko who gave the image of wine the actualization in Romantic style as the symbol of religious rite (Cahors, the so-called 'church' red wine) and Eucharist, as it was in Ukrainian literature of Kyiv Rus and Baroque periods. Conclusively, the close reading of all the works made possible for the researcher to expose the additional connotations of image of wine regarding the genre matrix – it became the factor of plot development (particularly, the marker of a climax point in the ballad or the long poem), the allegory of luxury (mostly at the end of the 19th century), the symbol of friendship, reconciliation and unity (first of all, in Taras Shevchenko's poems which were the interpretations of Ancient Rus narrations, including *The Song of Igor's Campaign*).

Keywords: Ukrainian poetry, Romanticism, wine, genre, image.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Досвід людини, зумовлений реаліями навколишньої дійсності, підтримує символічне значення, а постійні асоціації, що супроводжують символ, створюють підґрунтя для його вживання у складі словесних формул, визначають його здатність передавати глибинний зміст, ставати носієм конкретної ідеї. Напевно, тому в багатьох культурах таким символом стало **вино**. Розповідь про вина у поетичній формі робила їх зрозумілими для читача, а елемент художньої фантазії стимулював роботу його мислення й формування незвичайних асоціативних рядів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність цієї роботи – в тому, що питання «Вино як образ української поезії» досі не було предметом ґрунтовного філологічного осмислення. Наголошувалося переважно на його загальнокультурних або медичних аспектах. Чималу увагу вину приділили Іван Огієнко та О. Воропай, розглядаючи давні українські обряди – як релігійні, так і світські. А. Топачевський (2014) наближає своє дослідження до барокової парадигми, зіставляючи релігієзнавчі, літературознавчі та біологічні елементи у розгляді біблійного символу виноградної лози. Він, зокрема, наводить і приклади вживання концепту «вино» у поезії Тараса Шевченка. Технологи виноробства (П. Шиян, В. Домарецький, В. Сосницький, Є. Шольц-Куликов) також побіжно зазначають місце вина у системі образів національної культури, у контексті **історії** виробництва та споживання цього напою в Україні.

Мета роботи – на основі вивчення української романтичної поезії різних жанрів, знаковим образом якої є вино, установити місце образу вина у становленні формозмістових характеристик поезії. Об'єктом студій є твори, чия баладно-фантастична й водночас історіософська спрямованість стала рушієм виявлення специфічних конотацій образу вина саме відповідно до жанру вірша.

Виклад основного матеріалу. У романтичній художній системі мікросвіт ліричного твору розширюється до рівня макросвіту загальнокультурного явища. Тому образи винограду, вина та споживання хмільних напоїв у літературі цього періоду вбачаються потужними рушіями творення саме такої синтетичної поезії, в якій на тлі романтичного світогляду сполучуються різні жанри, елементи образного та наукового осмислення світу. Поети-романтики згадують **вино** разом із іншими напоями у хронотопі шинку, застілля, а також наголошують на згубних наслідках зловживання спиртним. Як правило, твори романтиків являють собою більш ліро-епічні, ніж ліричні оповіді, і включають по декілька історій, розказаних «п'яними» персонажами. Таким є вірш **Амвросія Метлинського** «Шинок», написаний 1839 року. Перші рядки його створюють сенсорний (здебільшого звуковий, збудований на панторимах) образ застілля:

*Галас, гук і крик, / Аж трясеться шинк! / Хто пісню заводить, / Далі й
занявчить; / Із барил дзюрчить, / Все ходором ходить: / Брязкотня чарок, /
Шваркотня люльок, / Тріскотня лавок, / Трясється шинок!* (Поети, 2008: 104).

Подібно до численних народних пісень про самотню долю козака, персонаж Метлинського – старий дідусь – усвідомлює: «Тільки й рідних, що шинок!», почувуючись, суто по-романтичному, самотнім серед багатьох людей.

Історики літератури свідчать: **Тарас Шевченко** полюбляв вина вишукані – французькі «Медок» і «Шато Лафіт», іспанський херес, португальську мадеру, а з ігристих вин – знамените «Мадам Кліко», напій митців (Ушкалов, 2012: 13). Згідно зі «Словником мови Тараса Шевченка», вино у творах Кобзаря згадується 11 разів, здебільшого у вигляді паралелізму, в якому образ «вино» відбиває відтінки настрою персонажа, виступає символом заможного життя.

Колись там весело бувало, / Бувало, літом і зимою

Музика тне, вино рікою / Гостей неситих налива (Шевченко, 1964: 214).

Біблійне порівняння вина з кров'ю наявне у Шевченковому вірші «З передсвіта до вечора...», який, вірогідно, задумувався як частина переспіву «Слова о полку Ігоревім» – разом зі славнозвісним «Плачем Ярославни».

*...І бились день, / І другий билися, / Та коло полудня на третій / Поникли
Ігореві стязі. / Отак на березі Каяли / Брати різнились; бо не стало / Крові-
вина!.. Допировали / Хоробрі русичі той пир, / Сватів упоїли, / А самі
простяглися / За землю Руськую... (Шевченко, 1964: 564)*

Біблійні і народнопісенні інтонації, увиразнені «винними» образами, поєднуються в небагатьох творах Шевченка, але тим більша радість дослідника від упізнавання цієї сув'язі на тлі романтичної віршової оповіді. Російськомовна «Тризна» починається й закінчується словами: «Двенадцать приборов на круглом столе, / Двенадцать бокалов высоких стоят: / И час уж проходит, / Никто не приходит; / Должно быть, друзьями / Забыты они» (Шевченко, 1964: 163). Подібно до старозавітного пророка Йоїля, Шевченко через мотиви вина і пияцтва засуджував можновладців, їхній спосіб життя:

Якби-то ти, Богдане п'яний, / Тепер на Переяслав глянув!

Та на замчище подививсь! / Упився б! здорово упивсь!.. (Шевченко, 1964: 535)

*...Спаси ти нас, / Младенче праведний, великий, / Од п'яного царя-владики!
Од гіршого ж тебе спасла / Твоя преправедная мати.*

Та де ж нам тую матір взяти?.. («Во Іудеї в дні они...» Шевченко, 1964: 536)

До дебютної збірки **Юрія Федьковича**, крім ліричних творів, увійшли ліро-епічні балади, зокрема цікава для нашого дослідження завдяки «винній» образності – «Юрій Гінда». У баладі органічно співіснують три способи художнього моделювання світу – епічний, ліричний та драматичний (Літературознавча, 2007: 188). Таким є й «Юрій Гінда» – варіації на архетипну тему «любовного трикутника». Двоє закоханих в опришка Юрія дівчат прагнуть домогтися його прихильності. До корця холодного вина кожна з них додає по три краплі дорого купленого у циганки приворотного зілля:

(Аксеня:) «...Дві-три капці – буде доста, – / так ми баба ворожила:
Вже не пусто я циганці / три червоні заплатила».

(Марія:) «...Дві-три каплі – буде доста, – / так ми баба наповіла:
Вже недурно та циганка / три червоні в мене з'їла» (Федькович, 1984: 89-90).

Та шести крапель забагато: вино отруєне. Не відаючи про це, Марія та Аксеня у дружній обстановці випивають його – і обоє помирають, а над їхніми могилами виростають берези (поширений у романтизмі образ): «...В Буковині добре бути, / бо і Шипіт в Буковині, / А там церков при потоці, / далі цвинтар при долині: / Там сумують дві берези, / ніби кожда сльози ронить, – / Одна в сей бік ся нагнула, / друга в той бік голов клонить» (Федькович, 1984: 91).

У героєві вірша «Проходан» убачається «двійник» Омара Хайяма – лірична маска оповідача, звана у перському оригіналі «риндом»: «...Як же їм (людям. – Н.Н.) догодити? / Скажіте мені! / Чи у меду, у горівці, / В зеленім вині? / Вино вип'ють, а мед візьмуть / Додому жінкам, / А я усе у них буду / Гільтай, проходан» (Федькович, 1984: 336).

Є у Федьковича й ліро-епічна варіація на тему Книги пророка Даниїла – «Бельзацар»: славнозвісний Валтасарів бенкет, який, як відомо, став сюжетною канвою для великої кількості мистецьких творів. Розмір вірша – дольник із

домінантою амфібрахію, характерний для багатьох романтичних балад: «*І північ минає, і ніч гуде, / Розклалися годи, свадьба гуде, / Красуються гості пишними рядами, / Ріков ринуть вина, дзвеня пугарями, / Царя вихваляють, здоров'я п'ють, / Служалі літають то там, то тут*» (Федькович, 1984: 323).

Видозмінене ім'я правителя – Бельза**цар** замість Валтасара – посилює «царську» сутність персонажа, котрий, тримаючи викрадену з храму Єгови священну чашу з вином, тільки через це вважає себе всесильним, Богорівним: «*«Єгова? Вни кажуть, що ти святий. / Я з тебе кп'юся, Єгово, ти! / Усі мої трунки, усі мої вина / Я з твої це чаші му пити віднині, / А цев зачинаю! Вина!!! Ова!»*» (Федькович, 1984: 324). Старий Завіт містить чимало епізодів, у яких людей – навіть і жерців – Бог карав за блюзнірське поводження зі священними речами. Сюжет із невидимою рукою інтерпретовано по-біблійному, але й із авторською деталлю: «*Минула опівніч, і ніч мина, / Немає ні гостей, нема і вина. / В востоці поволі-поволі світає, / Цар Бельзацар вбитий лежить на повалі, / Єгови чаша єму в руці, / Наллята кровйов...*» (Федькович, 1984: 324).

Посилює трагічне звучання розв'язки не лише обірваний на половині останній вірш, а й діалектизм «кровйов» (замість унормованого «кров'ю»), яким він і завершується. Детальне прочитання цієї балади спонукає зробити невеликий екскурс у лірику зрілого модернізму. Так, у поезії «Гості» зі збірки «Авлева жертва» **Юри Шкрумеляка** (1926) подібним способом показується атмосфера учти. Дієслова, якими завершується кожен рядок першої з двох строф вірша, динамізують куртуазну за характером розповідь: «*Я бачу – в мій багатий двір / Весільних гостей йде безмір, / За столи разом засідають / І між собою гуторять, / Один одного здоровлять, / Вино червоне розливають...*»

І тут тривожну інтонацію зумовлено образною сув'яззю «вино – кров»: «*Ой леле! Дійсність чи мана? / Поглянь – мені замість вина / Із чарки лється кров червона!..*» (Над рікою, 1999: 205).

Лірика пошевченківського періоду має вже не так багато інтерпретацій концепту «вино». Поодинокі згадки про цей напій та його вживання здебільшого відсилають до протиставлення «багатство / бідність», «радість /

сум», де вину відводиться не вельми позитивна роль. **Павло Грабовський**, за Є. Сверстюком, був «...великою постаттю, яка розкинула широко коріння, але в сніги, де вітер замітає слід, і тому лише в настроєвому плані реалізувала себе образами страждань, зойками болю і одчайдушними закликами до ситих-обутих» (див. Голомб, 2005: 27). Саме таким закликом видається збудований на бінарних опозиціях вірш «Там і тут» зі збірки «Пролісок»: *«Там – квітки, та блиск, та чари, / Залицяння та вино; / Тута ж – праця, сльози, свари...»* Вино – елемент буття «там», у певній «віртуальній реальності», якої не бачать прості люди. Тому слово «чари» сприймається у подвійному тлумаченні – і як форма множини від «чар», і як найменування посуду для вина «чарки». Усуціль красивими реаліями, але лише однією негативною емоцією («ненависть люта») окреслено буття «там», тим часом як його протилежність – буття «тут» подібне до скриньки Пандори (Науменко, 2018: 67), де серед численних людських бід (сльози, пекло, свари, стогін, неволя) на самому дні залишається надія: *«Тут... джерело світла тута / Пробивається з глуші!»* (Грабовський, 1989: 42)

Тому головним композиційним прийомом вірша можна визначити й образний хіазм (Науменко, 2018: 68). Впливаючи з одного поняття, у даному разі – з прив'язки деталі «вино» до віртуальної реальності «там», образний хіазм завдяки відкриттю нових асоціативних зв'язків між компонентами здатен створити нове означуване. Отже, у Грабовського це – «джерело світла».

Два виміри буття «там і тут» міняються місцями у віршованій новелі «Учта» **Михайла Старицького**: *«Кругом пани, розкішно вбрані, / Між них, мов квітник чарівний, / Тонкі панни і ситі пані – / Зійшлись на бенкет голосний. / Музика гра, лоскоче вуха, / Палають очі від вина...»*. Ліричний герой, присутній на бенкеті, з «буттям-тут» ототожнює винопиття, опрацюючи свою розповідь у майстерний звукопис: *«палац... пани... панни... пані... палають...»* Притому в його свідомості виразно постає «буття-там», яке має конкретний хронотоп – Чернігівщина, зима 1882 року. Пригадуючи картини рідного села, де *«...голодний люд без хліба, солі, / В своїх нетоплених хлівах, / Де не прогляне світ ніколи, / Де глупа ніч, де рабський страх»*, оповідач вигукує: *«Та як же й в*

пельку мені піде / Цей ласий з розкоші шматок!» (Бібліотека). І виявом розпачу є просторічне слово «пелька», недоречне в атмосфері світської вечірки.

Євангельською за семантикою видається бінарна опозиція «вино – вода» в оригінально збудованій поезії **Якова Щоголева** «Колодязь». «Я-оповідачем» виступає неживий предмет – колодязь, який звертається до подорожнього: *«В жадабі змучений, утомлений від спеки, / З домівки рідної ти йдеш в краї далекі, / Так заверни мерцій сюди / Напитись чистої води...»*

Вода у Щоголева – символ єдності й боротьби «природи» і «культури», сильніший за «спиж», «мармур», «камінь», «фарби», «золото»: *«...Ніколи і піде з посудин виноградних / Вина такого не текло, / Щоб більш від неї сил дало...»*. Це євангельське диво «навпаки» – вино, перетворене на воду, котра дозволить адресатові досягти шляхетної мети: *«Ти правди і добра ідеш відсіль шукати; / Так слухай! Маю я тобі провіщувати: / ...Шукай ти їх у тих, таланом непригрітих, / Хто сам шукати їх любив... / І в кого серця ще ні мармури, ні грати / Від неба чистого не стали закривати* (Бібліотека).

У поодиноких в останню третину XIX століття віршах, які можна прилучити до поетичної анакреонтики, з новою силою зазвучали **пісенні інтонації**: це дві оптимістичні «Пісні бенкетові» Миколи Чернявського, написані 1888 та 1903 року; «Заспів» Людмили Старицької-Черняхівської (дата невідома); співомовки Степана Руданського, наприклад «Пекельна смола».

«Пісня народжує поезію; ритм формує поетичний метр; складність метра породжує поетичну прозу, тобто стиль; стиль перетворює слово; форми перетворення слова – засоби виразності; так письмо утворюється зі стилю» (Белый, 1994: 171). У такому коло обігу постають елементи художнього твору, сходячи до первозданного цілого – синтезу слова мовленого та слова співаного. А оскільки пісня та вино є невіддільними атрибутами свята (і реального, і описаного у творі), остільки й українська поетична анакреонтика другої половини XIX ст. виступає результатом «утворення письма зі стилю»:

Нехай же лунає / Безжурно наш сміх, / Нехай об'єднає / Нас радість усіх! / Геть воду тверезу, / Давайте вина, / І вин'ємо, друзі, / Всі разом до дна!

(М. Чернявський. «Пісня бенкетова», 1888)

Висновки. Художній образ «вино» у романтизмі маловживаний, – автори здебільшого згадують про мед, пиво та напої високої міцності. Це зумовлено тодішніми суспільно-економічними реаліями, коли виноградне вино було переважно імпортом, а тому доступним лише вузькому колу споживачів.

Вино у романтизмі – не стільки деталь-символ (елемент застілля), скільки образ-символ біблійного та античного походження, яким уособлено низку важливих для культури ХІХ ст. понять: радощі любові, дружба, розкіш, примирення. Із другого боку, засторога проти надуживання спиртним, характерна ще для поезії бароко, постає більш ніж медичною заборонаю: через мотиви пияцтва та похмілля поети оприявнюють свій осуд щодо «сильних світу цього», їхнього способу життя та ставлення до інших. Водночас романтичні поетичні твори є вагомим внеском у формування української «винної» поезії завдяки тому, що вжитий у різних контекстах концепт «вино» – символічний синонім великої кількості емоцій (від смутку до радості), успадкованої від Григорія Сковороди філософеми «сродної дії», натхнення на творчість.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белый Андрей. Символизм как миропонимание. Москва, 1994. 528 с.
2. Бібліотека. URL: http://www.poetryclub.com.ua/poets_of_ua.php (дата звернення 20.07.2018)
3. Голомб Л.Г. Из спостережень над українською поезією ХІХ–ХХ століть: зб. статей. Ужгород: Гражда, 2005. 380 с.
4. Грабовський П.А. Поезії / упоряд., приміт. Л. Дунаєвська, вст. ст. Б. Олійника. Київ: Дніпро, 1989. 428 с.
5. Літературознавча енциклопедія. Т. 1 / за ред. Ю.І. Коваліва. Київ: Видавн. дім «КМ Академія», 2007. 602 с.
6. Над рікою часу: західноукраїнська поезія 20 – 30-х років ХХ ст. / за ред. М.М. Ільницького. Харків: Фоліо, 1999. 639 с.

7. Науменко Н.В. Черлений дзвін, цілитель душ нетлінний: образи вина в українській поезії: монографія. Київ: Сталь, 2018. 260 с.
8. Поезія українського романтизму / уклад. і передм. О.І. Борзенка. Київ: ТОВ «Елібре», 2008. 480 с.
9. Ушкалов Л.В. In vino veritas. Що пили українські поети? *Україна молода*. 2012. 10 липня. С. 13.
10. Федькович Ю.А. Твори: в 2-х т. Т. 1. Київ: Дніпро, 1984. 463 с.
11. Шевченко Т.Г. Кобзар. Київ: ДВХЛ, 1964. 624 с.

References

1. Belyi, Andrei. Simvolizm kak miroponimanie. Moscow: Respublika, 1994. 528 s. [in Russian].
2. Biblioteka. URL: http://www.poetryclub.com.ua/poets_of_ua.php (date of access 20.07.2018)
3. Holomb, L. Iz sposterezhen' nad ukrayins'koyu poeziyeyu XIX–XX stolit': zb.statey. Uzhhorod: Grazhda, 2005. 380 s. [in Ukrainian].
4. Hrabovs'ky, P. Poeziyi. Kyiv: Dnipro, 1989. 428 s. [in Ukrainian].
5. Literaturoznavcha entsyklopedia. T. 1. Kyiv: KM Akademiya, 2007. 602 s. [in Ukrainian].
6. Nad rikoyu chasu: zakhidnoukrayins'ka poeziya 20 – 30-kh rokiv XX st. Kharkiv: Folio, 1999. 639 s. [in Ukrainian].
7. Naumenko, N. Cherlenyi dzvin, tsilytel' dush netlinnyi: obrazy vyna v ukrayins'kiy poeziyi. Kyiv: Stal', 2018. 260 s. [in Ukrainian].
8. Poeziya ukrayins'koho romantyzmu. Kyiv: TOV «Elibre», 2008. 480 s. [in Ukrainian].
9. Ushkalov, L. In vino veritas. Scho pyly ukrayins'ki poety? *Ukrayina moloda*. 2012. 10 lypnia. S. 13. [in Ukrainian].
10. Fed'kovych, Yu. Tvory: v 2-kh t. T. 1. Kyiv: Dnipro, 1984. 463 s. [in Ukrainian].
11. Shevchenko, T. Kobzar. Kyiv: DVHL, 1964. 624 s. [in Ukrainian].